

BARABÁS BÉLA-KOVÁCS ÉVA-MOLNÁR IMRE

Vizsgálódások a határon túli magyarság körében

A szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák diákjainak nemzeti azonosságtudatáról

Bevezető

Az 1945 után hatalomra törő szovjet típusú pártok - miután a kitelepítésekben, lakosságcserében, internálásokban „megegyeztek” - a már nemzetiségi és nem kisebbségi kérdést levették a napirendről; ami valójában azt jelentette, hogy nemcsak a hatalom nem foglalkozott, hanem a hatalmon kívüliek sem foglalkozhattak ilyen problémákkal. A látszólagos pangás mögött, a nyilvánosság kizárásával folyt leggyakrabban az erőszakos asszimiláció (elsősorban a homogenitás elvének alapján) és nemzetiségi részről ugyanígy folyt az ellenállás, elmélyítve az előítéleteket és a rossz beidegződéseket is. A nemzeti azonosságtudat helyét a hatalmon lévő pártok a „blokk-identitással”, az egy „szocialista táborhoz”, egy katonai tömbhöz való tartozás tudatával akarták felváltani - sikertelenül. Az így keletkezett vákuumba Magyarországon közel négy évtized elteltével, a nyolcvanas évek elején szinte robbanásszerűen tört be egy nem igazán új eszmeáramlat, a magyarság sorskérdéseinek, hangsúlyozzuk, sorskérdéseinek felvetésével. A nemzeti konjunktúra, ha tetszik, reneszánsz kezdeményezője természetesen a hatalom, amely erősen fogyatkozó legitimitását igyekezett új, nemzetközi központú politikával visszaszerezni és az erősödő társadalmi feszültségeket levezetni. Miután a kisebbségi, nemzetiségi lét elsősorban mint a magyarság sorskérdése vetődött fel, semmit nem változott a kontextusa: továbbra is elsősorban politikai ügy maradt, a nemzetiségi létre vonatkozó tudományos eredmények (a demográfia, a településföldrajz, a történelem, vagy éppen a szociológia köréből) pedig napi politikai értéket kaphattak és kaphatnak ma is. A nemzeti konjunktúra csapdája a társadalomtudományokat művelőknek nemcsak azt jelentette, hogy kutatásaikat a napi politika is felhasználhatja, hanem azt is, hogy eredményeik ugyanazon napi politikai helyzetben mérettetnek meg és kívánatosnak vagy éppen nem kívánatosnak, minősítettnek-tudományos teljesítményüktől szinte függetlenül - támogatottnak vagy tiltottnak.

Nem csoda, hogy az elmúlt közel fél évszázadban alig folytattak empirikus kutatásokat a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek körében. Egészen a hetvenes évekig maga a szociológia - és különösen annak empirikus irányzatai - is a létjogosultságáért harcolt, a nemzetiségekre vonatkozó bizonyos kérdéseket pedig szinte máig tilos volt felvetnie.

Mindezek ellenére voltak helyi kezdeményezések. Szlovákiában kiemelkedő szociológiai felméréseket végzett a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága Duray Miklós részvételével a magyar nemzetiségek körében - elsődlegesen politikai céllal. Tudomásunk van egy a CSEMADOK által szervezett kérdőíves adatfelvételtől is, amelyben elsősorban a szlovákiai magyarság művelődési szokásaira voltak kíváncsiak. A pozsonyi Kulturális Kutatóintézet kezdeményezésére 1973/74-es években Végh László közreműködésével a galántai, komáromi, lőcsei, lévai, rimaszombati és terebesi járások 57 községében végeztek empirikus kutatásokat a magyar és ukrán nemzetiségi kultúrától. Szlovák részről úttörő kezdeményezésnek bizonyult a Kassai Társadalomtudományi Intézet által végzett kutatássorozat, mely a szlovákiai nemzetiségek együttélése témakörében végzett vizsgálatokat. A Bácskában Kovács Teréz szociológus kísérelt meg adatfelvételt a magyar lakosság körében, a hatóságok zaklatásai miatt azonban a kutatást nem tudta befejezni és el kellett hagynia Jugoszláviát.

Általában elmondhatjuk, hogy a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek körében legalisan eddig nem lehetett empirikus kutatások végezni, - illetve a legalitásnak mindig ára volt: a politikai szempontból kényes kérdéseket (pl. a nemzetiségi jogok gyakorlására vagy a nemzetiségi jogok megsértéséből fakadó sérelmekre vonatkozóan) nem volt szabad feltenni.

Az intézményes keretek között zajló kutatások (magyarországi és szomszédos országbeli intézetek együttműködései) hasonló veszélyeket rejtettek magukban.

Végül voltak magyarországi kezdeményezések, amelyek nem intézményesültek. Ezeknek a „kalózációknak” az volt az előnye, hogy a kérdőíveket nem cenzúrázta senki, és a személyi adatok védelmét maguk a kutatók tudták garantálni. Elsősorban a Magyarországra látogatók körében lehetett elvégezni ezeket a felméréseket, mert a helyi kérdezés gyakran mindkét fél számára túl nagy kockázattal járt. Ez a tény bizonyos módszertani problémákat is jelent, például a mintavétellel kapcsolatban.

A mi kutatásunk is ilyen „kalózációk” eredményeképpen jött létre. 1987 nyarán tudomásunkra jutott, hogy Sopronban nemzetiségi tábort rendeznek, amelyen szlovákiai, burgenlandi, szlovéniai és magyarországi diákok vesznek részt. Kitűnő lehetőség kínálkozott arra, hogy viszonylag szabad körülmények között kérdezzük a táborozókat nemzetiségi azonosságtudatukról.* A kutatás kiterjesztésére további lehetőségek nyíltak: a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákból egy-egy osztály minden évben Magyarországra kirándul. Így első felmérésünket ilyen „kiránduló csoportokkal”, éppen száz középiskolással készítettük. A diákokat kísérők (akik általában valamilyen politikai funkciót töltek be) és a tanárok igen eltérően reagáltak a kérdőívünkre. A kísérők általában gyanakvóan viselkedtek, volt olyan, aki a kérdezés előtt a mi kizárásunkkal külön eligazítást tartott a diákoknak szlovák nyelven. A tanárok általában készségesen segítettek nekünk. Menet közben tudtuk meg, hogy az OPI szervezésében száz, magyar tannyelvű iskolában tanító pedagógus érkezik Budapestre továbbképzésre, - Kárpátaljáról, Szlovákiából és Jugoszlávia magyarlakta vidékeiről.

A velük készült felmérésben elsősorban a magyar nemzetiségű tanárok helyzetére, a magyar tannyelvű oktatás állapotára és csak másodsorban nemzeti azonosságtudatukra voltunk kíváncsiak. E felmérés eredményeit jelen közlésünk nem tartalmazza.

SZLOVÁKIAI ISKOLAÜGYI ADATOK ÉS VÁLTOZÁSOK

Az 1983/84-es tanévben Szlovákiában 340 magyar nemzetiségű óvodába írathatták be gyermekeiket a szülők. A beíratott gyermekek arányszáma az 1970-es adatokhoz képest azonban 9,9%-ról 1983-ra 6,5%-ra esett vissza. Az óvodáskort kinőtt gyermekek ugyanezen évben 277 magyar általános iskolában kaptak helyet. Arányszámuk 1970-hez képest itt is 9,9%-ról csökkent 6,9%-ra. Abszolút számokban ez azt jelenti, hogy a 76.754 fős tanulói létszám 47.917 fő-re esett vissza. A csökkenés azonban nemcsak a tanulók létszámában, de az iskolák számában is kimutatható. Eleve feltűnő jelenség, hogy a magyar óvodák számánál is kisebb az általános iskolák száma. Az 1961-től 1983-ra 282 általános iskola és 643 osztály szűnt meg. A legnagyobb mértékben a nyitrai, lévai, rozsnyói, kassai és a tóketerebesi járások iskolái fogytak. Az apadás leginkább a hetvenes években felfuttatott iskolakörzetesítési politika következménye, amely elsősorban a nemzetiségi iskolák esetében járt rendkívül káros következményekkel.

Számot kell vetni még egy rendkívül negatív és arányaiban is növekvő tendenciával: a magyar nemzetiségű általános iskolás korosztály tagjainak mintegy negyed részét szülei szlovák tannyelvű iskolába íratják. Ezzel gyermekeik számára előnyösebb feltételeket, jobb képzési körülményeket, vagyis könnyebb érvényesülési lehetőségeket kívánnak biztosítani. Felmérések igazolják azonban, hogy a magyar tannyelvű alapiskolák diákjainak tanulmányi

felkészültsége és elért eredményei ugyanolyanok, sőt helyenként jobbak, mint a szlovák tannyelvű iskolákban tanuló társaiké.

Az általános iskolákban tanító magyar pedagógusok létszáma iskoláik számával egyetemben apad. Az 1974/75-ös tanévben még 3529 magyar pedagógust alkalmaztak, öt év múlva már csak 3135 főt.

A gimnáziumokban is hasonló a helyzet. Az 1970-es 152 gimnáziumi osztályból 1983-ra 141 maradt. Ekkorra 4723 gimnáziumi tanuló jár magyar gimnáziumba, akik az összes gimnazista 9,5%-át teszik. A magyar nemzetiségű középiskolás korosztály 79,3%-a látogatja a magyar gimnáziumot, a többiek szlovák gimnáziumokba járnak. Az 1983/84-es tanévben a magyar nemzetiségűek nagyjából kétharmada a 10 önálló igazgatású magyar tannyelvű gimnázium tanulója, egyharmada pedig a 8, a szlovákkal közös igazgatású gimnázium tanulója volt. A nyolcvanas évek legelején egyszerre három gimnázium, a nyitrai, a nagymegyeri és az ógyallai magyar tannyelvű gimnázium zárta be kapuit. A megmaradtakban összesen 296 tanár tanít, 87,2%-uk rendelkezik szakképzettséggel.

Szlovákia szakközépiskolaiban összesen 7132 fő tanulhat magyar anyanyelvén, 151 osztályban. Öt szakközépiskola önálló magyar igazgatású, 18 pedig közös, szlovák-magyar igazgatás alatt áll. Szaktárgyaik jelentős részét mindkét iskolában már szlovák nyelven tanulják a diákok. Feltűnő, hogy' nincs magyar osztálya vagy külön iskolája a könyvtárosi szakközépiskolának mint ahogy nincs magyar népművelő képzés sem Szlovákiában. A magyar nemzetiségi tanulók 8,7%-os részaránya a szakközépiskolások korosztályában ugyancsak a nemzetiségi arány alatt maradt.

A szakintézetek, szakmunkásképző iskolák 13.233 magyar nemzetiségű diákja közül 4.477 tanulhat szakmát anyanyelvén, ez a tanulók összlétszámának 3,8%-a.

Szlovákia egyetemi és főiskolai hallgatói közül 2.291-en vallják magukat magyar nemzetiségűnek. Korosztályuk létszámának 4,3%-át teszik ki az 1983-as tanévben. Ez az arányszám az eddigi részvételi arány mélypontja. Bár a korábbi években sem szökkent szembetűnően magasra arányszámuk mutatója, a hatvanas években jutott el az eddigi maximális 6,0%-os arányra is. A zuhanás itt is a hetvenes években következett be. Amíg 10 ezer szlovák lakosra 109 egyetemi vagy főiskolai hallgató jut, addig ugyanennyi magyar lakosra 41 egyetemista vagy főiskolai hallgató következethet ki a statisztika adataiból. Hogy ez a lemaradás belátható időn belül behozható legyen, évente 1.200-1.500 hallgatóval, azaz a mostani összlétszámnak több mint felével kellene megemelkednie létszámuknak.

Kívülállóként hajlamosak lehetnénk elfogadni a magyar iskolás gyermeke jövőjéért aggódó szülő érveit, különösen akkor, ha azt is kiolvassuk a statisztikai adatokból, hogy a szlovák vagy az ukrán egyetemi hallgatók és főiskolások arányszáma jóval meghaladja nemzetiségi arányszámukat. Már a felvételi vizsgákon is több magyart utasítanak el, mint ukránt vagy szlovákot - az arányszámokat tekintve. Csakhogy ez a tény közel sem a magyar iskola számlájára írható hiányosság, vagy hiba. Már csak azért sem, mert a szlovák nyelv (mely ez esetben az érvényesülés eszköze) elsajátítására a hatvanas évektől erőteljes kormányzati erőfeszítések történtek. Ennek eredményeképpen a magyar nemzetiségű gyermekek már óvodás korukban rendszeres szlovák nyelvoktatásban részesülnek. Általános- és középiskolás korukban a szlovák nyelvoktatás óraszámja a többszörösét teszi ki a magyarénak. Vagy mégsem a szlovák nyelvoktatásban van a hiba, hanem talán abban, hogy az oktatásügyi rendelkezések nem találkoznak az egyetemek és főiskolák nemzetiségiekkel kapcsolatos intézkedéseivel?

A nemzetiségi szempont helyett a szlovák nyelv előtérbe helyezése kedvezőtlenül hat a hallgatóság szociális összetételére (alacsony társadalmi státuszú család gyermeke eleve kisebb eséllyel indulhat a felvételi vizsgán), s egyúttal akadályozza a magyar nemzetiség arányának megfelelő részvételét a közép- és felsőoktatásban. Ezzel gátolja a magyar lakta vidékek szociális, gazdasági, kulturális fejlődését, és kizárja a magyar nemzetiség

létszámának megfelelő részvételét az állami és társadalmi irányítószervekben. Mindez fokozza a művelődési színvonalbeli lemaradást, a kvalifikálatlan munkaerő létszámának növekedéséből fakadó aránytalanságokat.

Források:

Gyönyör József: Államalkotó nemzetiségek - Madách, Bratislava, 1989

Javaslat a kétnyelvű oktatás javítására a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségi iskoláiban. A Szlovák KP KB Ideológiai Bizottságának Jelentése Bratislava, 1978

Mócsi Ferenc: Nemzetiségi iskolák. Bratislava, 1973

Székely András Bertalan: Nemzeti azonosságtudat a romániai és csehszlovákiai magyar történelemkönyvekben. In: Magyarságkutatás, Budapest, 1987

Kutatási módszerek

A felméréshez kérdőívet használtunk. A kérdőív összeállításakor a következő szempontokat tartottuk szem előtt: mivel önkéntes kérdésre volt csak kapacitásunk, a kérdések zömét zárt kérdésformában tettük fel. Volt azonban néhány olyan kérdés is, amelyet nyitott formában kérdeztünk, tartalmi okokból. (Így például az alábbiakat: „Mit jelent számodra Csehszlovákia?”, „Mit jelent számodra Magyarország?”, „Melyek szerinted a jellegzetes tulajdonságai a szlovákoknak ill. a magyaroknak.” stb.)

A diákok igen rövid időt töltöttek Magyarországon, rendkívül zsúfolt programokkal, ezért igyekeztünk rövid kérdőívet összeállítani számukra.

Tartalmi szempontból a kérdőív három fő részből áll: szociális alapadatok felvételéből, amelyekből a kérdezettek szociális körülményeire, szűkebb családi környezetére is következtetni lehet, a nemzeti hovatartozásra vonatkozó kérdésekből, konkrétan a nyelvhasználati szokásaikról, identitásuknál, nemzetiségi jogaikról, sérelmeikről kérdeztük a diákokat. A nyitott kérdések segítségével a szlováksággal és a magyarsággal szembeni előítéletekre voltunk kíváncsiak. A kérdőív utolsó harmadában tizenhat magyar és szlovák történelmi személyiségből és politikusból, valamint további híres magyar személyiségekből álló listát készítettünk azzal, hogy jellemezzék őket és válasszanak ki közülük szimpatikusakat és ellenszenveseket. Ezzel az volt a célunk, hogy a magyar történelemhez, a magyar kultúrához való viszonyukat (amelyet az iskolai történelemoktatás és a szülői nevelés egyaránt befolyásolhat) feltérképezzük.

Az említett okok miatt mintánk nem reprezentatív, kutatási eredményeink példaértékűek, bizonyos tendenciákra ugyan következtethetünk, de mégsem általánosíthatunk a szlovákiai magyar nemzetiségű középiskolások egészére.

A kérdezettek személyi adatai, szociális körülményei

A kérdezettek kétharmada (66 fő) 15-17 éves volt, az átlagéletkor 16,74 év. Nembeli arányuk nem reprezentatív, a lányok javára mutat eltolódást (57 lány, 43 fiú). Lakóhelyüket tekintve szintén arányeltolódást mutat a minta, 62 fő nyugat-szlovákiai, 27 közép-, 10 pedig kelet-szlovákiai és egy fő csehországi. A kérdezettek többsége jelenlegi lakóhelyén született (77 fő), 11-en legalább 10 éve ott laknak és csak hárman kevesebb, mint 6 éve. Akik költöztek, azok is általában a szomszéd faluból, vagy városból - tehát nem nagy távolságokból.

Az idősebb generációknál egészen más a helyzet: a nagyszülők egynegyede, a szülők egyötöde, más rokonoknak pedig közel a fele változtatott lakhelyet az elmúlt negyven évben. A lakóhelyváltoztatás oka 21 esetben a negyvenes évek második felében lejátszódott kitelepítés volt, további 19 esetben a megélhetési nehézségek miatt kényszerült a család elvándorolni és csak 16 esetben házasság miatt. Hárman említettek meg Egyesült Államokba illetve Nyugat-Európába való kivándorlást. Mindezekből úgy tűnik, hogy a szülők és a

nagyszülők generációját még súlyosan érintő erőszakos, vagy kényszerű elvándorlás a 14-18 éves korosztály családjaira már kevésbé jellemző.

A kérdezettek jelentős többsége, 91 fő nemzetiségi általános iskolába járt, a maradék 9 azonban szlovák tannyelvűbe. Most végezte el az általános iskolát 12 fő, heten magyar oktatási nyelvű szakmunkásképzőbe, 74-en ugyancsak magyar tannyelvű gimnáziumba ill. szakközépiskolába, 9-en pedig szlovák gimnáziumba járnak. Ketten vegyesen tanulnak ill. tanultak szlovák és magyar tannyelvű gimnáziumban egyaránt és egy diák az ún. kísérleti oktatás „áldozata”. (A kísérleti oktatásnak az a lényege, hogy a korábban magyar tannyelvű iskolákban jelenleg a magyar nyelven és a történelmen kívül a diákok a többi tárgyat szlovákul tanulják.)

A kérdezettek vallására közvetlenül, a szülők vallási hovatartozására kérdezve vettük fel az adatokat. Eszerint az anyák közül 72-en, az apák közül 60-an római katolikusok, az arány a református felekezet esetében 12 illetve 17, a többi vallásfelekezet csak 2-3 fővel képviseli magát, és végül a szülők közül 21 ateista (9 anya és 12 apa). Az ateistának beírt szülők számával szemben csak négy megkérdezett írta, hogy soha nem vesz részt egyházi ünnepeken és nem jár templomba, hatan pedig nem válaszoltak erre a kérdésre. 18 diák gyakran, 21 ritkábban, 51 pedig alkalmasszerűen látogatja a templomot, egyházi ünnepeket. A diákok közül 39-en - ez igen magas arány - kaptak hitoktatást (38-an magyarul, egy szlovákul).

A szülők foglalkozási megosztása ágazatonként és foglalkozási főcsoportonként a következő:

Az apák közel fele az iparban dolgozik, a mezőgazdaságban csak egyötödük. Az anyák egyharmada (!) a kultúra vagy az egészségügy területén és több mint egynegyede az iparban. Jelentős az ágazaton kívüli - háztartásbeli - anyák száma is. Figyelemreméltó, hogy a szlovák közigazgatásban csak négy szülő dolgozik; - ők három házaspárt jelentenek: az elsőben mindketten közigazgatási alkalmazottak, a másik kettőben az egyik szülő a kulturális ágazatban vezető beosztásban tevékenykedik.

	Apa foglalkozása	Anya foglalkozása	Összesen
	Ágazatonként		
mezőgazdaság	19	7	26
ipar	49	28	77
kereskedelem, közlekedés, hírközlés	11	16	27
közigazgatás	2	2	4
kultúra, egészségügy	15	31	46
ágazaton kívüli	1	16	17
nem válaszolt	3	-	3
Összesen	100	100	200

Foglalkozási főcsoportok szerint az apáknak majdnem a fele szakmunkás, éppen kétszer annyi, mint az anyáknál. A szülők egyötöde magasan kvalifikált értelmiségi, főként pedagógus és mérnök. Az anyáknál magas a segéd- ill. betanított munkások

	Apa foglalkozása	Anya foglalkozása	Összesen
	Foglalkozni főcsoportonként		
segédmunkás, betanított munkás	14	22	36
szakmunkás	46	23	69
közvetlen termelésirányító, adminisztratív szellemi	12	17	29
magasan kvalifikált értelmiség	20	22	42
vezető	4	-	4
egyéb	1	15	16
nem válaszolt	3	1	4

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Összesen	100	100	200
----------	-----	-----	-----

aránya is. 33 családban azonos beosztásban dolgoznak a házastársak, 37-ben az apa van magasabb beosztásban, de jelentős azoknak a családoknak a száma is (20), ahol az anya státusza a magasabb.

A szülők iskolai végzettségére a következő eredményeket kaptuk:

A szülők több mint fele szakközépiskolai illetve gimnáziumi érettségivel, vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. Mindegyikük legalább az általános iskolát elvégezte, egyötödük azonban mást nem is; - az anyák közül kétszer annyian, mint az apák csak általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. 51 családnál a házastársak iskolai végzettsége megegyezik és 22 esetben az apa, 27-ben pedig az anya iskolai végzettsége magasabb.

	Apa	Anya	Összesen
	ISKOLAI VÉGZETTSEGE		
8 általános	13	29	42
szakmunkásképző szakközépiskola	31	10	41
gimnázium	38	42	80
főiskola egyetem	17	19	36
nem válaszolt	1	-	1
Összesen	100	100	200

A családok lakáskörülményei viszonylag jók. A lakások átlagos szobaszáma 4,2; egyik család sem él egy szobás lakásban. Általában négyen élnek együtt, de nem ritka az 5-6 fős, több generációt felölelő család sem. A lakások legalább komfortosak, a családok majdnem felének van színes televíziója, több mint a felének automata mosógépe. 15 család személyi számítógéppel, 14 Hi-Fi toronnyal és 5 már videóval is rendelkezik. A családok éppen felében van írógép! 84 családban van személygépkocsi, de ezek átlagéletkora 7 év és egynegyedük 10 évesnél is öregebb.

A KÖZÉPISKOLÁSOK IDENTITÁSA

A diákok identitására vonatkozó kérdések előtt szüleik és nagyszüleik nemzetiségét határoztuk meg. A kérdezettek közül 93-an édesapjukat magyarnak, heten szlováknak írták be. Az apai nagyszülők közül 193 nagyapa és nagyanya magyar nemzetiségű, hat szlovák és egy német nemzetiségű volt. Az édesanyák közül 92-t írtak be magyarnak, hetet szlováknak és egyet németnek. Az anyai nagyszülőkből 196 nagyapa és nagyanya magyar nemzetiségű, három szlovák és egy német. A száz családból kilencvenben mindkét szülő magyar nemzetiségűnek, hat családban mindketten szlovák nemzetiségűnek lettek beírva és négy vegyes házasságot jeleztek. A magyar nemzetiség asszimilációja öt családnál figyelhető meg a nagyszülők nemzetiségéhez képest.

Az identitástudat megközelítésének első aspektusa a személyes én földrajzi behatárolás szerinti meghatározása. Ide vonatkozó kategóriánkat két szempont alapján állítottuk fel.

1. A földrajzi meghatározás hivatalos használata szerinti, azaz a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség 1945 után használatos megnevezése: „csehszlovákiai magyar nemzetiség”. A „magyar anyanyelvű csehszlovák állampolgár” meghatározást azért tartottuk fontosnak kérdőívünkön jelölni, mert számos magyar anyanyelvű (főleg fiatal csehszlovákiai magyar) szlovák iskolái, vagy egyéb állami hivatalok befolyásolására szlovák nemzetiségüként van

nyilvántartva. Ide soroltuk még a főleg korábbi időszakban egységesítő kategóriaként hivatalosan szerepeltetett „csehszlovák” megnevezést. (Ez az 1968-as föderációs törvény után kikopott a hivatalos frazeológiából, szerepe kérdőívünkben leginkább kontroll-jellegű volt.)

2. Ezekkel szemben állt a „magyar” és a „szlovák” kategória használata, ellenpontjaként a hivatalos használatnak.

A kérdezettek közül 46 diák határozta meg magát magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárként és 16 fő magyar anyanyelvű csehszlovák állampolgárként. Utólag a kérdőív hibájának könyvelhető el, hogy ez a létszám nem azonosítható be kizárólag a nemzetiségét elvesztő vagy nem használó kérdezettek számával, mivel erre külön nem kérdezett rá a kérdőív. A válaszadók közül harminc magyarnak vallotta magát. Öt diák szlováknak vallotta magát, s ez lényegében megfelel a szlovák nyelven kitöltött ívek számának, bár közülük többen törve, de beszélték a magyart. Ketten csehszlováknak írták be magukat, egy pedig nem válaszolt. Ezek után majdnem természetes, hogy magyarságát előnynek csak 12 diák tartja, kétszer annyian pedig hátránynak, a kérdezettek majdnem fele előnynek és hátránynak egyaránt. Húszan sem előnyt sem hátrányt nem látnak magyarságukban. Véleményük alátámasztására a válaszadók közül 78-an saját tapasztalataikkal érveltek, heten hallomásból ítélik úgy, tizenötön pedig többféle forrásra is hivatkoznak.

Arra a kérdésre, hogy mit kell tennie az embernek, ha jelenlétében sértegetik nemzetét, 77-en úgy vélik, hogy meg kell védenie. Tizen inkább arra hajlanak, hogy el kell tűnni a sérelmet, heten pedig azt állítják, hogy az embernek viszonznia kell a sértést.

A szlovák-magyar viszony múltbeli formájáról alkotott kép a következőképp tükröződött a válaszokban: a magyar-szlovák viszonyt a múltban a kérdezettek közül negyvenen látják ellenségesnek és csak huszonhatan barátinak. Ez azért meglepő, mert a magyar és a szlovák nép hagyományosan békés együttélése a múltban a diákok többsége számára teljesen ismeretlennek látszik, főként, ha ideszámítjuk azt a 28 véleményt is, amely szerint a két nép egymáshoz való viszonya a múltban közömbös volt. A múltbeli szlovák-magyar viszony ellenségesnek ítéltése egyértelműen a jelenlegi tankönyvekből sugallt történelemszemléletből származtat- ható, amely szerint a szlovákság magyarok által elnyomott népe egy évezreden át harcolt jogaiért. Ebbe az antagonizmusba nehezen lehet beilleszteni a békés együttélés tényeit, gyakorlatát.

Ugyanezen viszonyról a jelenben 43-an úgy vélik, hogy baráti, 37-en viszont úgy, hogy ellenséges. 18 közömbösnek tartja a jelenbeli szlovák-magyar viszonyt. A barátinak való minősítés magyarozatát vélhetően újra csak a tankönyvek által sugallt „új minőség”, a „baráti szocialista viszony” adhatja, bár ez utóbbi esetben nem olyan számottevő a különbség, mint a múltbeli viszonyra adott válaszok esetében. A „tankönyvinformációk” befolyásoló hatásának tényét az sem változtatja meg, hogy a fenti véleményeket 70-en tapasztalatból merítik, tizenketten vegyes forrásokból, öten hallomásból. A múltbeli szlovák-magyar viszonyról aligha lehet a kérdezetteknek tapasztalata, mégis csak ketten merítették ismereteiket könyvekből.

Külön kérdésben próbáltuk megtudni a véleményüket a csehszlovákiai magyarság politikai képviseléről. A válaszadók közül 34 diák szerint a magyar nemzetiségek képviselete számarányának megfelelő, 25 fő a képviseletet a nemzetiségi számarányon alulinak tartja, tizennyolcan pedig úgy vélik, hogy a képviselet csupán formális.

A csehszlovákiai magyarság létszámának becslésére 11 diák nem vállalkozott. 47 kérdezett kevesebb, mint 600.000 magyar nemzetiségűről tud, 25 pedig 600.000-1,500.000 lélek között „tippelt”. Szélsőségek az alsó és a felső határon egyaránt akadtak (100.000 magyarról tud 8 diák, 2,000.000-ról 5). Ennek ellenére a becsült lélekszámok átlaga éppen 800.000-nyi magyart adott ki Csehszlovákiában.

A csehszlovákiai magyarság létszámának megbecsülése mellett rákérdeztünk a világ magyarságának létszámára is. A megjelölt lélekszámok átlaga 20,880.000-re rúgott. A világ

szlovákságának becsléseiből 10,860.000-es átlagot kaptunk. A szlovákság létszámának fölülbecslését a többségi, uralkodó nemzetképből adódó szerep igazolja, míg a magyarságét a védőháttérként szereplő anyanemzet felnagyított képe hozta magával.

A csehszlovákiai nemzetiségek létszámuk szerinti felsorolásában az első helyre 34-en a cseheket, 57-en a magyarokat; második helyre 34-en a szlovákokat, 19-en az ukránokat; harmadik helyre 29-en a magyarokat, 18-an a németeket és 14-en az ukránokat; negyedik helyre 35-en a lengyeleket, 27-en a németeket és 23-an az ukránokat; ötödik helyre 16-on a lengyeleket, heten az ukránokat és 15-en a németeket tették. Néhányan külön nemzetiségként jelölték a cigányokat és az ideiglenesen itt tartózkodó szovjet hadsereget is.

Figyelemre méltó, hogy a cseheket és a szlovákokat nemzetiségként csak 40-en jelölték meg (bizonyára államalkotó nemzetekként nem tartoznak a nemzetiségek sorába), szemben a magyarokkal, akiket 88 esetben említettek meg. Csupán ketten jelezték a morva nemzetiséget.

A sorrendet illetően, 1. cseh, szlovák, magyar, német, ukrán, lengyel

2. magyar, német, ukrán, lengyel.

Lássuk ezek után mit jelent a kérdezettek számára Magyarország és mit Csehszlovákia!

Magyarország		Csehszlovákia	
„(ős)haza”	28	48	„haza”
„anyaország”	21	36	„szülőföld”
nyelvi háttér	11	4	„otthon”
„baráti szocialista állam”	14	3	politikai „állam” keret
jólét, szabadság	7	4	„átmeneti állapot”
nem válaszol	18	4	
„semmit sem jelent”	1	1	“keveset jelent”
Összesen	100	100	

Jól látszik, hogy Magyarország a válaszok közel felében mint anyaország, a magyarok „öshazája”, a nemzeti kötődés tárgyát, további 11 esetben nyelvi hovatartozást jelent. 14-en pusztán baráti szocialista országnak tartják Magyarországot. A Magyarországot jellemző fogyasztási struktúra, amely alaposan különbözik a csehszlovákiaitól, magyarázza azt, hogy Magyarország jólétet is jelenthet („jó cuccokat lehet kapni”), vagy legalábbis a jólétre való lehetőséget.

Csehszlovákia ezzel szemben csupán a válaszok alig felében jelent hazát, majdnem ugyanakkora súllyal inkább szülőföldet, otthonot, - az a szűkebb régió, tájegység, falu, vagy város, ahol a diákok élnek.

Magyarországon élni heten még rövid időre sem szeretnék. Tizennégyen végleg, 41-en hosszabb-rövidebb ideig szívesen élnének Magyarországon. A válaszadók egy része új kategóriát vezetett be kérdőívünkbe: „szívesen élnék Magyarországon, de nem költöznék...”. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók közül 36-an nem írtak semmit erre a kérdésünkre.

Arra is rákérdeztünk, hogy ha választhatnának, milyen nemzetiségű felettést választanának maguknak. 79-en magyar nemzetiségűt szeretnék, öten csak szlovákot és mindössze 13-an írták azt, hogy mindegy, hiszen nem ettől függ, hogy milyen vezető az illető.

Az identitástudatukkal kapcsolatban arra is kíváncsiak voltunk; hogy milyen pályát választottak maguknak és milyen pályát javasolnának gyermekeiknek, ha lennének. 24 diák szeretne a magyar nemzetiséggel kapcsolatos pályára menni, (pl. magyar tanár, népművelő, színész). Más humán szakot 8-an írtak, reálpályán 40 diák szeretne érvényesülni. Ez utóbbi adat mögött olyan, a közhiedelemben és a gyakorlatban is elterjedt okok húzódnak, hogy Csehszlovákiában a reáltudományokat oktató felsőfokú tanintézetekbe könnyebben bejutnak a magyar nemzetiségű diákok mint a humántudományok intézményeibe, mivel azokban az átlagosnál kevesebb a jelentkező vagy többet vesznek föl a jelentkezők közül. Az

erőszakapparátus szolgálatában (pl. rendőrség) öten képzelik el a jövőjüket, egy diák köztársasági elnök szeretne lenni. A szolgáltatóiparban, szakmunkásként 12-en szeretnének dolgozni.

Ennél jóval határozatlanabbaknak bizonyultak kérdezettjeink születendő gyermekeik jövőjét illetően. Ennek magyarázata egyrészt fiatal életkoruk, de ugyanakkor jövőképük bizonytalansága is. A diákoknak közel fele azt válaszolta, hogy „majd a gyerek eldönti, hogy mi akar lenni”, annak ellenére, hogy kérdésünk úgy szólt, hogy mit tanácsolna neki. További 19 diák nem tudta illetve egyáltalán nem válaszolt és csak 33 diák írt be valamilyen foglalkozást. Közülük 16-an értelmiségi pályát javasoltak, kilencen valamilyen divatos szakmát (manöken, légikisasszony stb.). A magyar nemzetiséggel kapcsolatos pályára mindössze négyen küldenék gyermeküket, ketten politikusként, ketten művészként képzelnek el gyermekük jövőjét.

Sokkal határozottabban válaszoltak arra a kérdésünkre, hogy milyen neveket adnának gyermekeiknek. A kérdezettek közül 56 csak magyar neveket sorolt föl, legalább három magyar név szerepelt további 25-üknél, ennél kevesebb név csak kilenc válaszban volt, s végül nem szerepeltek magyar nevek hat kérdőívben.

A NYELV

A többnyelvű közegben élők számára a nyelvtudás alapvető szükségletként jelenik meg. A nyelvtudásra, nyelvi felkészültségre vonatkozó kérdéseinkből az derült ki, hogy 92-en elsősorban az anyanyelvükön, magyarul érzik magukat biztonságban. A nyelvtudást egy négyfokú skálán mértük (1. - kiváló; 2. - közepes; 3. gyenge; 4. - nehezen beszél). A magyar nyelv ismeretének átlaga igen jó, 1,07, tehát kiváló, amely a magyar nyelvnek a kisebbségi sorból adódó kiemelt szerepének tudatosulását is jelenti. A szlovák nyelvben való jártasságát a kérdezettek egyharmada csak közepesnek ítéli, az átlag 1,85, viszont alapvető nehézségei senkinek nincsenek. A harmadiknak kérdezett cseh nyelv ismerete sokkal szórta, 19-en egyáltalán nem beszélnek, 34-en tudásukat gyengének, további 32-en nehézkesnek ítélik, csak ketten tartják kiválónak nyelvtudásukat - e kettőből is az egyik csehországi diák. Megdöbbentő, hogy mennyire kevesen beszélnek a „második államnyelvet”, ennek okai a szlovákiai oktatási rendszerben keresendők, amely idegen nyelvként az oroszra igen, de a csehre nem tanítja. Negyedik nyelvként éppen ezért 46-an oroszra, 14-en oroszra és németre, 11-en oroszra és angolra, egy fő pedig oroszra és franciára tanul. Csak németre jelölt meg 10 diák, csak angolra 6; németre és angolra pedig további két fő. A negyedikként választott nyelv tudásszintjét általában gyengének (37 fő) és közepesnek (33 fő) ítélik meg. Alacsonynak látszik a nyugati világnyelvek ismerete - az orosz 72-szeri említésével szemben a három nyugati nyelvet együtt összesen 46-an ismerik valamilyen fokon.

A következő kérdéscsoportban a diákok mindennapi nyelvhasználatát igyekeztünk felmérni a családban, a szűkebb környezetükben és a hivatalos érintkezésben.

A családon belül a szülőkkel szinte kizárólag csak magyarul beszélnek (93 apával és 92 anyával), négy családban vegyesen beszélnek mindkét szülővel, két apával és három anyával csak szlovákul. A nagyszülőkkel való érintkezésekben az értékelhető válaszok szintén hasonló képet adnak (a nem válaszolók és az elhalt nagyszülők kivételével): túlnyomóan magyarul beszélnek 1-1 apai nagyszülővel valamint egy anyai nagyapa és három anyai nagyanya kivételével; vegyes nyelvhasználat csak 1-1 apai nagyszülőnél fordul elő. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy a magyar nyelv használata a mindennapi életben masszívan őrzi a helyét, azonban ha összevetjük azzal, hogy a hatan a testvérükkel már kizárólag szlovákul beszélnek, négyen pedig vegyesen, - ez a nyelvi asszimiláció felerősödését jelzi.

Szűkebb környezetében a megkérdezettek 3/4-e leggyakrabban a magyar nyelvet használja (barátaival 74, iskolatársaival 76, szomszédaikkal 76, a pappal 63 fő), de a baráti

kapcsolatokban már igen jelentős a „vegyes” - szlovák és magyar - nyelvhasználat, amelyből talán ebben a generációban már a két nép közötti közeledésre is következtethetünk. Öt diáknak csak szlovák barátai vannak. Az iskolatársakkal kilencen csak szlovákul, hatan „vegyesen” beszélgetnek - ők a szlovák iskolában tanulóknál valamivel több diákot jelentenek. A lakóhelyi adatokból szintén reálisnak tűnik az a nyolc diák, aki szlovákul és az a tíz, aki mindkét nyelven érintkezik a szomszédaival. Pappal egyáltalán kapcsolatban levő 67 diák közül csak két esetben beszélnek magyarul és szlovákul egyaránt és 1-1 esetben csehül vagy szlovákul, a többiek magyarul. A szűkebb család mellett az egyház tűnik a legbiztosabb anyanyelvi közegnek.

A hivatalokban mindössze 18-an próbálkoznak csak magyarul beszélni, 48-an csak szlovákul érintkeznek, 27-en pedig valószínűleg helyismeretükre és tapasztalataikra támaszkodva használják mindkét nyelvet. A számok jól mutatják, hogy a magyar nyelv nagyjából-egészéből kiszorult a hivatalos érintkezésből. Ezt szembeállítva azzal, hogy hivatalos személyekkel a hivatalokon kívül már ötvenen leggyakrabban csak magyarul beszélnek, jól tetten érhető az a gyakorlat, hogy a magyar anyanyelvű hivatalnok a magyar anyanyelvűvel is gyakran szlovákul beszél a hivatalokban, hogy a szlovák elvárásoknak megfeleljen, illetve ne hívja fel ily módon a figyelmet magára. A számokat az is magyarázhatja, hogy a szlovák közigazgatásba nemzetiségi arányuknál jóval kisebb létszámban kerülnek be magyarok.

A szlovák nyelvet legtöbben az iskolában (71) tanulták, a szülőktől csak heten, a nagyszülőktől pedig ketten. Ennek ellenére a megkérdezettek kétharmadának nincsenek nyelvi nehézségei a tanulásban (66 fő), a diákokkal való érintkezésben (87 fő) - ez utóbbiak persze a magyar tannyelvű iskolákban tanulnak, magyar diákok között -, végül az oktatás megértésében (65 fő). Nem feledkezhetünk azonban meg arról az 1/3-ról, akiknek vannak nehézségei mindhárom esetben, és figyelemre méltó, hogy kilenc középiskolásnak még a diaktársaival való érintkezés is problémát okoz.

A megkérdezettek ismereteiket döntően vegyes forrásokból gyarapítják (56 fő), csak a családot jelölte meg 12, a barátait 5, míg szinte elenyésző a klubokból, szakkörökből, diákkörökből „önképződő” diákok száma. A tömegkommunikáció (tv, rádió, sajtó) mellett viszonylag sokan jelölték meg a könyvet, mint az ismeretek gyarapításának fő forrását (11 illetve 12 fő).

Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy leendő gyermekeiket milyen nyelven tanítanák és taníttatnák. A kérdésre adott válaszok éles ellentétben állnak mind az etnikai összetétellel, mind a nyelvhasználattal kapcsolatos válaszokkal. A családi nyelvhasználattal szemben mindössze 38 fő tanítaná csak magyarul a gyermekét, míg 54-en mindkét nyelven. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy a kérdezettek egy része úgy véli, hátrányos helyzetbe kerülne a gyermeke, ha csak magyarul tudna. A taníttatás kérdésében mindössze harmincan vannak, akik csak magyarul taníttatnák gyermeküket, és már hárman írták be, hogy csak szlovákul. 67-en mindkét nyelven taníttatnák gyermekeiket.

Ez az életstratégia a jelenlegi csehszlovákiai viszonyokban azonban kétélű lehet: demokratikus keretek között nyilvánvalóan a különböző együttélő népek közötti viszonyt építi az, hogy a nemzetiségek ismerik egymás nyelvét, tudnak egymással kommunikálni. Asszimilációs közegben azonban, ahol a nemzetiségnek lenni eleve hátrányos helyzetet jelent, egy olyan csapda is lehet, amelyben ha nem tanul az ember szlovákul, akkor nem érvényesül, ha szlovákul tanul és szlovák környezetbe kerül, akkor az erőszakos asszimiláció áldozata lehet.

A MAGYAR TÖRTÉNELEMHEZ, A MAGYAR KULTÚRÁHOZ VALÓ VISZONY

A már említett listánkon a történelmi személyiségek kiválasztása a magyar történelem és a magyar kultúra köréből történt. Szerepeltettünk olyan szlovák illetve cseh politikusokat is, akiknek a szlovákiai magyarság sorsához sok közük volt. A következőket: Árpád fejedelem, Szent István, Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Mária Terézia, Kossuth Lajos, Tisza István, Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, T. G. Masaryk, E. Beneš, J. Tiso, Grósz Károly, Kádár János, Rákosi

Mátyás, Kodály Zoltán, Weöres Sándor, Lázár Ervin, Halász Judit és Nyilasi Tibor.

Célszerűbb lett volna más cseh és szlovák politikai és közéleti személyiségekre is rákérdeznünk.

A kérdezetteknek legalább kétharmada pontos információkkal rendelkezett a következőkről:

Horthy Miklós(71)

Árpád fejedelem(72)

Szent István(70)

Dózsa György(86)

Rákóczi Ferenc(74)

Mária Terézia(74)

Kossuth Lajos(74)

T. G. Masaryk(58)

E. Beneš(83)

Kádár János(87)

Grósz Károly(63)

Kodály Zoltán(88)

Weöres Sándor(88)

Halász Judit(93)

Nyilasi Tibor(88)

J. Tiso(64)

Érdekes, hogy Dózsa Györgyöt jobban ismerik, mint Rákóczit, Szent Istvánt, vagy éppen Árpád fejedelmet és Kossuthot nem ismerik többen, mint Mária Teréziát. Kádár János ismertségi foka igen magas és Grósz Károlyé is, meglepő módon, hiszen vizsgálatunkat 1988 nyarán végeztük. A szlovák történelemoktatásnak tudható be, hogy Benest lényegesen többen ismerik, mint Masarykot.

A kérdezetteknek kevesebb, mint fele rendelkezik pontos információval az alábbiakról:

Tisza István(29)

Károlyi Mihály(33)

Kun Béla(48)

Rákosi Mátyás(41)

Lázár Ervin(47)

A történelmi és közéleti személyiségek jellemzéséből adódó eredményeinket két nagyobb csoportra bonthatjuk. Az első a közölt ismeretanyag pontossága (lásd a fentieket), a második pedig a jellemzésükből kialakult kép. Néhány válaszadónk ugyanis a tények helyett szubjektív szempontok szerint jellemezte a listán szereplőket. Ebből adódóan találtunk

1. egyoldalú jellemzéseket:

István, az uralkodó

Rákóczi, a népfelkelő.

Mária Terézia, a zsarnok

Kossuth, a forradalmár.

Beneš, a burzsoá

Kun Béla, a kommunista.

Tiso, a fasiszta

Kádár János, a politikus.

2. Bonyolultabb feladatnak bizonyult a diákok számára azoknak a személyeknek a jellemzése, akikről láthatólag kevés információval rendelkeztek. Ezekben az esetekben az adott személyiség pozitív vagy negatív szerepe lett a lényeges, amelyet különböző szubjektív jelzőkkel illettek. Így például pozitívan:

Károlyi, aki mindig segített a szegény embereken.

Grósz, a hazájáért küzdő politikus.

Kádár, gondolkodva beszél és szereti a magyar négyet.

Kun Béla, aki jól látta a helyzetet.

Vagy negatívan:

Tisza István, a tökféj.

Mária Terézia, az alattomos.

Horthy, egy rakás szerencsétlenség, szerencsétlen flótás.

Masaryk, tipikus burzsoá nyali.

Tiso, hiszékeny, buta, műveletlen, sötét, örült.

3. Az előbbiekből adódnak a még nem említett pontatlan jellemzések is. Csak néhány jellemző példa:

Árpád fejedelemről volt olyan, aki azt írta, hogy „országunkat neki köszönhetjük”. (Melyik országot? Magyarországot? Szlovákiát?) Vagy például Szent Istvánról: „tűzzel-vassal uralkodik”, „a nép nem érti meg”, vagy Horthyról: „szerencsejátékos, fasiszta vezető”. Horthy személye látható dilemmát jelent a kérdezetteknek, mert ismereteikben ütközik a tankönyvekben olvasott, tanult kizárólag negatív, dehonesztáló ismeretanyag és a szülőktől, a családi környezetből és más forrásokból szerzett információk. Ennek egy bizarr példája álljon itt: „szimpatikus fasiszta, fehér lovon jött be Kassára - mesélte a nagyanyám”. Van, aki úgy tudja, hogy Horthyt kivégezték a bűneiért.

4. Ettől nem sokban különbözik az a csoport, aki nem jellemez, hanem magyarázza a személyiségek történelmi, közéleti szerepét. Így például Kun Béla, tudta mit csinál; Kossuth, realisabb volt, mint Széchenyi; józan forradalmár; Rákóczi, művelten lelkesedett; Tiso, jobb volt, mint Benes; Kádár: szegény!

5. A következő csoportba azok tartoznak, akik egy-egy szóval, szimbólumként jellemezték a listán szerepeket. Így például: Árpád, - ősapa -; Dózsa - parasztkirály -; Rákóczi - EMBER -; Grósz - Hány János.

6. Végül a személyiségekkel kapcsolatos személyes élmények, emlékek alapján is jellemezték egyeseket. Így például:

Rákosi, - érájában dobták ki állásából a kedvenc tanárnőmet.

Grósz, - ki akarja vezetni az országot a bajból, meglátjuk, sikerül-e neki.

Kádár, - úgy ismerem el őt, ahogy ő minket.

Benes - sovíniszta.

Az adott személyiségek jellemzését a „Melyik számodra a legszimpatikusabb?” és a „Melyik számodra a legellenszenvesebb?” kérdés summázta:

A legtöbb válaszadónak Szent István volt a legszimpatikusabb (35), őt követte Kossuth Lajos (28). Közvetlenül mögöttük Halász Judit (26), Kádár János (25), Nyilasi Tibor (23), Rákóczi Ferenc (20) és Dózsa György (15) következett a népszerűségi listán. A legellenszenvesebbnek Tiso bizonyult (37), őt követte Horthy Miklós (26), Benes (18), Masaryk (12) és Rákosi (11). A válaszadók szimpatikusakat szívesebben írtak, mint ellenszenveseket. Egyáltalán nem írtak szimpatikus személyiségeket 37, ellenszenveseket 45-en. A válaszadók általában a felállított három rubrikát a szimpatikus személyiségek esetén kitöltötték, az ellenszenvesek esetében azonban általában csak kettőt. A listán szereplők közül mindegyik szerepelt valamelyik népszerűségi listán.

Senki nem találta szimpatikusnak Tisot, Benest, Masarykot, Rákosit és Tiszát; senki nem találta ellenszenvesnek Szent Istvánt, Árpádot, Kossuthot, Kodályt, Weörest, Lázár Ervint.

Kádár, Grósz, Nyilasi és Halász Judit jellemzésén kívül az összes többi személyiség jellemzése nagyjából-egészéből megfelel a tankönyvanyag sémáinak.

Tiso jellemzése általában egyszavas negatív jelzőkkel történt, azt a benyomást keltve, hogy hiányosak az ismereteik. Benes és Masaryk minősítése teljes mértékben egybevág a tankönyvek egyoldalú történelemszemléletével. Horthy és Rákosi is hasonló sorsra jutott.

A szimpatikus személyiségek jellemzésénél a legtöbb információval Szent Istvánról rendelkeznek a kérdezettek. Ennek magyarázata lehet a kérdezettek katolikus neveltetése is. Kossuth és az 1848-as események élő múltként, szerves történelmi ismeretként szerepelnek a jellemzésekben.

Általában elmondhatjuk, hogy a kérdezettek történelmi ismereteire igencsak rányomta bélyegét a szlovák történelemszemlélet, amelynek két lényeges elemére kell felhívunk a figyelmet. Az egyik, hogy a szlovák történelem, a szlovák múlt keresés általában csak a magyar történelem rovására, annak eltorzításával képes önmaga tételezésére, a másik, hogy saját előzményét, az első republikát annak polgári berendezkedése miatt kénytelen megtagadni, az első republika politikusait, politikai történéseit marxista alapon elítélni és egyoldalú sémákba kényszeríteni. A szlovákiai magyar diákoknak máig nincsenek alapos ismereteik a század alapvető történéseiről (Trianonról, az első republikáról, de az 1945-öt követő folyamatokról sem), gyakran egymásnak gyökeresen ellentmondó nézeteket kell szintetizálniuk.

Ezzel szemben nagyjából konzisztensen és folytonosnak látják az 1914-et megelőző korszakokat, kiegyensúlyozott ismereteik illetve hiányosságaik vannak az ide vonatkozó ismeretanyagban. Ugyanígy kiegyensúlyozott a viszonyuk a magyar irodalomhoz is.

SZTEREOTIPIÁK, ELŐÍTÉLETEK, ÖNKÉP, SZLOVÁK-KÉP

Élőszőr lássuk, hogy arra a kérdésünkre, hogy „Milyen pozitív és negatív tulajdonságai vannak a szlovákoknak és a magyaroknak?” - miket írtak a kérdezettek!

	szlovákokra	magyarokra
Jó tulajdonságok		
„jószívú”	1	9
„vendégszerető”	6	21
„barátságos”	8	29
„szorgalmas”	5	8
„segítőképz”	1	7
„nyílt”, „őszinte”	2	14
„ötletes”, „furfangos”	2	1
„öntudatos”, „büszke”	3	2
„hazafi”	8	9
„toleráns”	2	11
„becsületes”	1	1
„egyszerű”	2	1
	41	112
rossz tulajdonságok		
„magyar- ill. szlovákellenesség”	25	2
„sovinizmus”	11	1
„elfogultság”	1	1
	37	4

Csoportosított

magyar		szlovák	
jó	rossz	jó	rossz tulajdonságok
„megmaradás”	„beolvadás”	„összetartás”	„nacionalizmus”

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

„bátorság”	„lázadás”	„nem lázad”	„fanatikus”
„hagyománytisztelő”	-	„szép a népi kultúrája”	-
„nyílt”	„túl nyílt”	„csendes”	„zárkózott”
„mulató”	„egészségtelenül él”	„temperamentumos”	„alkoholista”
		„sportos”	
„alkalmazkodóképes”	„elégedetlen”	„tűróképes”	„szolgalelkű”
„okos” „művelt”	„túl igényes”	„kitartó”	„közömbös” „felületes”
„érdeklődő”			„buta”
„szerény”	„szentelen”	„rendes”	„önző”
„jómódú”			„zsugori”
„szép”	-	-	„csúnya”
„racionális”			
„vállalkozó”			
„hiú”			
„hítségő”			
„gyanakvó”			
„durva”, „verekedős”, „káromkodik”			
„dolgos”- „szorgos”, „többet beszél, mint dolgozik”, „lusta”			

A szlovákokról és a magyarokról felsorolt jó és rossz tulajdonságok között fellelhető előítéletek elsősorban a szlovákokra vonatkoznak: érdemes röviden szót ejtenünk a feltételezhető előzményekről is; elsőként pl. a történelmi és kulturális hagyományokról. A magyar és a szlovák nép történelmileg kialakult, kiegyensúlyozott, jó viszonya (a mindenkori politikai törekvések ellenére) nem hordozott magában illetve nem alakított ki gyűlölködő előítéletektől terhes kapcsolatrendszert a két nép között. Általában elmondható, hogy a szlovákság szerves része volt a történelmi Magyarország soknyelvű nemzet-konglomerátumának, „hungarus”-tudata megkönnyítette számára a magyar állameszmével való azonosulást, amely viszont egyértelművé tette szlovák mivoltját a magyar közvélemény szemében*. Hagyományosnak nevezhető együttműködés és egymásrautaltság alakult ki a két nép között, amit a nyelvi határon élők, a XVII-XVIII. századi alföldi telepítések szlováksága és az őket minden nehézség nélkül befogadó környezet példája is jól bizonyít. Ez a közeg nem kedvezett az előítéletek kialakulásának ill. meghonosodásának. A szlovák néppel kapcsolatos jólismert sztereotípiák, így például „A krumpli nem étel, a tót nem ember”, „buta tót”, „jól lakott, mint a tót karácsonykor”, vagy éppen az „átesett, mint tót a gerendán” többnyire nem voltak ismertek és elterjedtek a tényleges szlovák-magyar együttélés közegében (így vizsgálati közegünkben sem), - kialakulásuk feltételezhetően a dzsentrális közélet kereteibe tehető. A szlovák nemzetkarakterológiához sokkal közelebb áll a Mikszáth által megrajzolt „tót atyafiak” képe, mint az előbb idézettek. (Ezt egyébként Mikszáth regényeinek páratlan közönségsikere is igazolhatja.) Az idézett sztereotípiák közül csak a „buta szlovák” fordult elő a válaszok között, egyetlen egy esetben, tehát megállapíthatjuk, hogy a fenti, hagyományosnak nem nevezhető negatív szlovák nemzetkép nem él tovább, nem honosodott meg vizsgált korosztályunk tudatában. Előítéleteiket más forrásokból merítik.*

Az előítéletek feltárásakor fontos szempont a kérdezetteknek a gyermekkoruk óta kialakult tapasztalatok sokasága. Ezek a tapasztalatok elsősorban a hátrányos helyzet fokozatos tudatosulását jelentik. Vizsgálataink alapján úgy látjuk, hogy ez a folyamat még nem zárult le. A tapasztalatok a következő alapelemekből állhatnak össze:

* Käfer István: A mienk és az övék. Kortárs, 1987/3

-kitelepipítések, deportálások,

- a magyar nemzet kollektív bűnösségének hangsúlyozása a szlovák hivatalos megnyilvánulásokban,
- a munkanélküliség miatt szlovák vidékre ingázni kényszerülő apa, más rokonok, ismerősök helyzete, tapasztalatai,
- a szlovák hatóságok viselkedése, visszaélések, atrocitások,
- a szlovák iskolatársakkal adódó összeütközések,
- a megnehezített iskolai tananyag a nemzetiségi iskolákban (a szlovák nyelv oktatásának erőltetett volta),
- saját léte idegenségének, másságának megtapasztalása a szlovák környezetben stb.

Az iskolai tananyag és a tömegkommunikáció által sugallt nemzetkarakterológia helyenként tovább erősíti az előítéletek kialakulását. Így például „Az ezeréves méh” című szlovák film* lényegi mondanivalója a diákok által felsorolt szlovák jó tulajdonságokkal nagyjából- egészéből megegyezik. Eszerint a szlovák nép azért tudott fennmaradni a magyarság elnyomó rabigája alatt, mert „csendesén”, „nem lázadva” „túrta” sorsát, közben „kítartóan dolgozott”, mint a méhecske, rendszerint a magyar urak hasznára, akik eldorbézolták a szlovák nép javait. Hasonló forrásból eredeztethető a magyar nép bizonyos tulajdonságainak negatív értelmezése is. (Pl. „lázas”, „elégedetlen”, „túl nyílt” stb.) Hangsúlyoznunk kell, hogy úgy látjuk, ezek valójában szlovák előítéletek, amelyeket a magyarok átvállalnak magukra. Volt, aki „zsugorinak” jellemezte a magyarokat - ez a tulajdonság a hagyományos szlovák előítéletek oldaláról a magyar-zsidó sztereotípiával is magyarázható.**

A hétköznapi tapasztalati tényezőkkel szemben van egy másik motívum is - nevezzük múltbéli tapasztalatnak, vagy beidegződésnek -, amely a felvidéki magyarság kollektív tudatának ugyan kicsiny, de létező és fájni nagyon tudó része, az, hogy felmenőik egykor többségi nemzetként - a többségi lét összes privilégiumával és tudatával - meghatározó szerepet játszottak az adott régió történelmének, kultúrájának megteremtésében és alakításában, míg a közelmúltban és a jelenben már alig megtűrt kisebbség, nemzetiség lettek.

* A forgatókönyv eredetije: Jaroš, Peter: Tisicročná včelá című regénye

** Andruška, Peter: Hrádze; Rázus, Martin: Krčmárský Král; Vajansky: Listy z Uhorska, Kotlin; Jesensky, Janko: Cestou k slobode; Ballek, Ladislav: Agáty

Mindezek az összefüggések törvényszerűen magukban hordják azt a frusztrációs élményt, melynek eredményeképpen a felnövő korosztály magyarságát elsősorban kudarcként, elkülönültségként éli meg. A magyarság a megélt kudarcra gyakran nem tud választ adni, frusztráltságát nem tudja feloldani. A kudarcra különféle magyarázatok, az elkülönülésre különféle megoldások kínálkoznak.

Vannak olyanok, akik a „belső emigrációt” választják. Ennek ellenpólusaként vannak olyanok, akik beolvadnak, asszimilálódnak. Vannak olyanok is, akik a szlovák-magyar viszonyt irracionális síkokon élik meg, ilyen esetekben gyakran találkozhatunk indulatos, agresszív előítéletekkel, magatartásokkal is. A kudarc következményeképpen kialakulhat egy olyan „kettős identitás” is, hogy „ugyan mi magyarok vagyunk, de Szlovákiában élünk, ezért szlovákok is vagyunk”. Jó példa erre, hogy a szlovákokat egyaránt jellemezték a megmaradással és a beolvadással is. Más megközelítésben ez vélhetően azt jelenti, hogy a magyarság viszontagságos történelme azt bizonyítja, hogy képes fennmaradni, a kisebbségbe került magyarságban viszont megfigyelhető a beolvadás, az asszimiláció is. Így állhat elő az a helyzet, hogy a szlovák nemzet összetartását pozitívan értékelik, a míg a nacionalizmust, amely gyakran az összetartás velejárója, negatívan.

Alternatíva lehet a védekezés is. (Ha végignézzük a kigyújtott magyar rossz tulajdonságokon, azt látjuk, hogy jó részük - „túl nyílt”, „lázas” - csak azért ítélddik rossz

tulajdonságnak, mert kiszolgáltatottá teszi a magyarságot, ahelyett, hogy megvédené.) Másik formája lehet az „en garde”-állás, a támadás (ennek példája a „bátor, mint ló tulajdonság).

A magyarságra vonatkoztatott tulajdonságokat az önkép elemeinek is tekintettük és ennek megfelelően elemeztük. Látjuk, hogy a pozitív tulajdonságok közötti rangsor (előfordulási gyakoriságok szerint) bizonyos hangsúlyeltolódásokat mutat. Ebben jelentős szerepük van azoknak a magyarságról meglévő hagyományos sztereotípiáknak, amelyeknek eltorzult formáival (a csikóssal, meg a gulyással) az idegenforgalom reklámfogásaiban újra és újra találkozhatunk. (Pl.: „vendégszeretet”, „szeret mulatni” - a magyar virtus, „barátságosság”). Sokkal érdekesebb, hogy a tolerancia gyűjtőnévben szereplő jó tulajdonságok („tiszteletben tartja mások véleményét”, „tiszteli a szlovák értékeket”, „megértő” stb.) is nagy hangsúlyt kaptak. A „dolgos”, „szorgos”, mint magyar jótulajdonság gyakori előfordulása a látszólagos magyarországi gazdasági fellendülésnek is betudható.

A magyarság politikai karakterére vonatkozóan csak a „hazafiságot” említették, azt azonban hangsúlyosan. A kölcsönösséget, a kapcsolatban való szereplést jellemző tulajdonságok igen gyér számban szerepeltek („becsületes”, „megbízható”, „nyílt”, „őszinte”). Ugyanígy a magyar műveltségre, a magyar kultúrára vonatkozó tulajdonságok is alig szerepeltek a felsoroltak között.

Meglepően aránytalan eltolódás mutatkozik a szlovák negatív tulajdonságok irányába, a „magyar- illetve szlovákellenesség” gyűjtőnévénél. A válaszadók a szlovákokat igen gyakran magyarellenesnek, sovínisztának tartják. Ebből az arányeltolódásból (a kérdezettek 114-e, a kérdésre válaszolók több, mint 1/3-a jellemezte így a szlovákokat) azt mutatja, hogy a szlovákokat, mint népcsoportot potenciális ellenfélként, vagy legalábbis konfrontációs, szembenálló csoportként fogják fel. Ennek ellenére jó tulajdonságukként írták be hazafiságukat, és sokan barátságos népnek tartják a szlovákot. Az alapvetően negatív szlovák-képet, alig kompenzálják a továbbiakban felsorolt jó tulajdonságok (segítőkész, nyílt, becsületes, egyszerű stb.), mivel előfordulási gyakoriságuk elenyésző.

A két nép közötti ellentéteket - sztereotípiák, sőt gyakran előítéletek formájában - az alábbi tulajdonságpórokkal jól példázhatjuk: míg a magyar nyílt, a szlovák zárkózott, míg a magyar szerény, a szlovák önző, míg a magyar okos, a szlovák buta, míg a magyar szép, a szlovák csúnya!

Voltak a válaszadók között olyanok, akik egyoldalúan jellemezték a szlovákokat és a magyarokat:

24-en nem írtak magyar jó tulajdonságokat

54-en nem írtak szlovák jó tulajdonságokat

47-en nem írtak magyar rossz tulajdonságokat

31-en nem írtak szlovák rossz tulajdonságokat.

Az egyoldalú jellemzések azt mutatják, hogy a magyarokról inkább írtak jó tulajdonságokat, míg a szlovákokról inkább rosszakat. Az önkép torzulása mellett a szlovákságról alkotott kép sem mentes az elnagyoltságtól, előítéletektől, torzításoktól.

Végül a válaszadók közül tizenegyen azt írták kérdésünkre, hogy provokatív, rossz, „mert minden nemzetnek vannak jó és rossz tulajdonságai egyaránt”.

ÖSSZEGZÉS

Kérdőíves felmérésünkben a szlovákiai magyar középiskolások nemzeti azonosságtudatát kívántuk feltárni. Jól tudjuk, hogy eredményeink - már a kérdőíves kutatás korlátaiból fakadóan - nem jelentenek biztos és egyedüli választ a felvetett problémára. Míután a nemzeti hovatartozás tudata individuális, gyakran érzelmi kategória, finomságait, bonyolultságát csak további, mélyinterjúkon alapuló elemzések tudnák megmutatni. Mégis bízunk abban, hogy

levont következtetéseink irányt mutathatnak, további vizsgálatok, további hipotézisek felvetését, valamint a szlovákiai magyarság egy kicsiny csoportja látleteként szolgálhatnak.

Kutatási eredményeink közül a következő alapvető - és vizsgálati körünkön túlmutató - tendenciákra szeretnénk felhívni még egyszer a figyelmet:

- A vizsgált családok körében mindmáig csekély a tényleges asszimiláció, azonban a nyelvhasználatban és a diákok jövőképében már megmutatkoznak a jelei a magyar nyelv - közvetve a magyarság - kényszerű feladásának, háttérbeszorulásának is;

- A kérdezettek viszonylag jó szociális körülményeik ellenére is úgy érzik, hogy mint magyarok, hátrányos helyzetben vannak a szlováksággal szemben;

- Ennek ellenére a kérdezettek egynegyede olyan pályát választ, illetve választott magának, amely a magyar nemzetiséggel szoros kapcsolatban van (magyartanár, népművelő, színész);

- A diákok nemzettudatában a legnagyobb torzulásokat, károkat az iskolai történelemoktatás okozta. Éppen ezért reménykedhetünk abban, hogy, mint ahogy nekünk is lassacskán sikerül a belénk sulykolt hamis történelemszemléletet felülbírálni és likvidálni, úgy ezek sem okoznak jóvátehetetlen és megmásíthatatlan torzulásokat az identitásban;

- A szlovákok és a magyarok közötti elkülönülés (illetve elkülönítés) következtében a két nép közötti tényleges viszony helyét felváltotta az előítéletekkel terhes idegenség-tudat, amely nemhogy a régi előítéletek háttérbeszorulásához, hanem újabbak kialakulásához vezet. Tovább terheli a viszonyt, hogy a szlovák nép a róla alkotott képben potenciális ellenséggé vált az elmúlt évtizedekben, és az a gyanúnk, hogy ha szlovák diákokat kérdezünk, ugyanezt tapasztalhattuk volna náluk is.

Budapest, 1988 novembere.

* A tanulmány az ifjúsági Szemle 1988/2. számában jelent meg, Kovács Éva-Lantos Gabriella: hát hiszen magyarok vagyunk mi is!” címmel 53-65. I.